

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته‌ی پژوهش هنر

عنوان:

**بررسی هنر صخره ای خراسان شمالی براساس
سنگ نگاره های جربت (تحلیل شمایل نگاری و
سبک شناسی)**

استاد راهنمای اول:

دکتر روح الله شیرازی

استاد راهنمای دوم:

دکتر سید رسول موسوی حاجی

استاد مشاور:

دکتر علی اکبر وحدتی

تحقیق و نگارش:

آیگین مردانی ولدانی

(این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است)

آذر ماه ۱۳۹۱

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان «بررسی هنر صخره ای خراسان شمالی بر اساس سنگ نگاره های جریت: تحلیل شمایل نگاری و سبک شناسی» قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد رشته ی پژوهش هنر توسط دانشجو آیین مردانی ولدانی با راهنمایی استاد پایان نامه دکتر روح الله شیرازی و دکتر سید رسول موسوی حاجی تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

(نام و امضاء دانشجو)

این پایان نامه واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما:	دکتر روح الله شیرازی	
استاد راهنما:	دکتر سید رسول موسوی	
	حاجی	
استاد مشاور:	علی اکبر وحدتی	
داور ۱:	دکتر رضا مهرآفرین	
داور ۲:	دکتر حسین مهرپویا	

نماینده تحصیلات تکمیلی:

دانشگاه سیستان و بلوچستان

عهدنامه اصالت اثر

اینجانب آیگین مردانی ولدانی تعهد می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

آیگین مردانی ولدانی

امضاء

تقدیم به:

مجید گل محمدی

سپاسگزاری

از تمامی کسانی که در انجام این پژوهش مرا یاری رسانده‌اند، سپاسگزارم: از همسرم که در تمام لحظات مهربانانه و صبورانه حمایت می‌کرد، پدر، مادر و خواهرانم که در تمام دوران تحصیل، مرا به ادامه‌ی راه و دست نکشیدن از تلاش تشویق کرده‌اند، مجتبی سلطانی که بی دریغ تمام دستاوردها و نتایج تحقیقاتش در زمینه‌ی هنر صخره‌ای را در اختیارم گذاشت، عماد مردانی، عقیل مردانی و شقایق مردانی که در انجام بخش میدانی تحقیق، با وجود مشقتهای فراوان، تا آخرین لحظه در کنارم ماندند.

فروتنانه در برابر اساتید بزرگوام دکتر روح الله شیرازی، دکتر سید رسول موسوی حاجی و علی اکبر وحدتی سر تعظیم فرود می‌آورم و از ایشان به خاطر تمام تلاشهایشان سپاسگزارم. باشد که بازتاب زحمات بی دریغ و فراوانشان به بهترین وجه در این پایان نامه انعکاس یابد.

چکیده:

مطالعه‌ی سنگ نگاره‌ها به عنوان بخش مهمی از هنر صخره ای، امروزه در سرتاسر جهان، به عنوان یکی از شاخه های مهم هنر و باستان شناسی بسیار حایز اهمیت است، زیرا بررسی این آثار در کشف زمینه های فکری و فرهنگی اجداد انسان نقش به سزایی دارد. ایران یکی از کشورهایی است که منابع عظیمی از این هنر را در خود محفوظ می‌دارد. یکی از مناطق مهم هنر صخره ای در ایران، در استان خراسان شمالی، نزدیک روستایی به نام جربت، در حوالی شهرستان جاجرم، واقع است. پس از بررسی میدانی و ثبت و مستند نگاری سنگ نگاره های جربت، این نقوش به پنج گروه جانوری، انسانی، هندسی و نمادین، ابزار و وسایل و نقوش کتیبه ای طبقه بندی شده‌اند، که در متن تحقیق به تفصیل به آن‌ها پرداخته شده است. از نظر کمیت نقوش جانوری در بالاترین جایگاه قرار دارد، که حیوانات مختلفی را نشان می‌دهد. تکنولوژی ایجاد این طرح‌ها اغلب با روش کوبشی و گاهی با خراش می‌باشد.

سنگ نگاره های جربت از نظر سبک و موضوع با سنگ نگاره های برخی از دیگر نواحی هنر صخره ای ایران و جهان قابل مقایسه است. در این تحقیق، سنگ نگاره های جربت با نمونه‌های موجود در بلوچستان و بعضی نواحی آسیای مرکزی مقایسه شده‌اند. برخی از تشابهات موجود، ناشی از مشابهت‌های ساختارهای اجتماعی است و در بسیاری نمونه‌ها، تأثیرپذیری نقوش از شرایط محیطی و زیستی مشهود است. این سنگ نگاره‌ها متعلق به دوره های زمانی مختلف از عصر مفرغ تا دوران اسلامی است.

واژگان کلیدی: سنگ نگاره_جربت_نقش_هنر صخره ای_سبک

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	فصل اول: کلیات
۲	۱-۱- مقدمه.....
۵	۲-۱- طرح مسئله
۵	۳-۱- پیشینه تحقیق.....
۵	۴-۱- روش تحقیق.....
۶	۵-۱- پرسش های تحقیق
۶	۶-۱- فرضیه های تحقیق
۷	۷-۱- اهداف تحقیق
۸	فصل دوم: موقعیت جغرافیای و زمین شناسی منطقه
۱۰	۱-۲- زمین شناسی منطقه
۱۰	۱-۱-۲- دوران پالئوزوئیک
۱۰	۲-۱-۲- دوران مزوزوئیک
۱۱	۳-۱-۲- دوران سنوزوئیک
۱۲	۲-۲- جغرافیای طبیعی
۱۲	۱-۲-۲- توپوگرافی
۱۳	۲-۲-۲- عوارض طبیعی
۱۴	۳-۲-۲- پوشش گیاهی
۱۴	۴-۲-۲- پوشش جانوری
۱۵	۵-۲-۲- اقلیم
۱۶	۳-۲- جغرافیای سیاسی
۱۷	۴-۲- جغرافیای انسانی.....
۱۸	۵-۲- جغرافیای اقتصادی
۱۹	۶-۲- جغرافیای تاریخی.....
۲۲	فصل سوم: روش شناسی
۲۳	۱-۳- روش انجام کار میدانی
۲۶	۲-۳- روش طبقه بندی نقوش
۲۶	۳-۳- تدوین نهایی.....
۲۷	۴-۳- مشکلات تحقیق.....

۲۹	فصل چهارم: بررسی پیشینه‌ی پژوهش‌های باستان‌شناسی در خراسان شمالی
۳۰	۴-۱- نخستین بررسی‌های باستان‌شناسی انجام شده.....
۳۱	۴-۲- بررسی‌های انجام شده در دهه‌های اخیر.....
۳۵	فصل پنجم: معرفی هنر صخره‌ای
۳۶	۱-۵- مفهوم هنر صخره‌ای
۴۰	۲-۵- پیشینه‌ی پژوهشی و پراکندگی سنگ نگاره‌ها در ایران
۴۵	فصل ششم: مطالعه‌ی داده‌ها (بررسی و طبقه‌بندی سنگ نگاره‌های جربت)
۴۶	۱-۶- موقعیت مکانی سنگ نگاره‌ها
۵۰	۲-۶- طبقه‌بندی سنگ نگاره‌ها بر اساس موضوع
۵۲	۱-۲-۶- نقوش جانوری
۶۵	۱-۱-۲-۶- گونه‌شناسی نقوش جانوری
۷۳	۲-۲-۶- نقوش انسانی
۷۸	۳-۲-۶- نقوش هندسی و علائم و نشانه‌ها
۸۱	۴-۲-۶- کتیبه‌های فارسی و عربی
۸۲	۵-۲-۶- نقوش ابزار و وسایل
۸۳	۳-۶- طبقه‌بندی نگاره‌ها بر اساس سبک ایجاد
۸۴	۱-۳-۶- روش چکشی (کوبشی)
۸۵	۲-۳-۶- روش خراش (ساییدن)
۸۶	۴-۶- تفسیر پانل‌های موجود
۹۱	فصل هفتم: مقایسه‌ی تطبیقی سنگ نگاره‌ها با سایر نواحی
۹۲	۱-۷- مقایسه‌ی سنگ نگاره‌های جربت با سایر مناطق ایران
۹۸	۱-۱-۷- بررسی نقوش قابل مقایسه در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان
۱۰۳	۲-۷- مقایسه‌ی سنگ نگاره‌های جربت با سایر نقاط آسیا
۱۰۶	۱-۲-۷- بررسی نقوش قابل مقایسه در سنگ نگاره‌های جربت و آسیای مرکزی.....
۱۰۶	۱-۱-۲-۷- محدوده‌ی جغرافیایی آسیای مرکزی
۱۰۷	۲-۱-۲-۷- معرفی بعضی از مجموعه‌های هنر صخره‌ای در آسیای مرکزی.....
۱۰۸	۳-۱-۲-۷- بررسی برخی نقوش قابل مقایسه در جربت و آسیای مرکزی
۱۱۴	فصل هشتم: تجزیه و تحلیل داده‌ها
۱۲۵	نتیجه‌گیری و جمع‌بندی
۱۲۸	منابع

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان شکل
۹	شکل ۱-۲. نقشه استان خراسان شمالی
۱۵	شکل ۲-۲. پناهگاه حیات وحش میاندشت
۱۶	شکل ۳-۲. نقشه شهرستان جاجرم
۲۳	شکل ۱-۳. حضور دکتر شیرازی جهت شناسایی اولیه سنگ نگاره‌ها.....
۲۴	شکل ۲-۳. استفاده از موتور سیکلت برای بررسی میدانی.....
۲۵	شکل ۳-۳. برداشت نقوش به وسیله‌ی سلیفون شفاف.....
۲۶	شکل ۴-۳. طراحی از نقوش به وسیله‌ی سلیفون شفاف.....
۳۹	شکل ۱-۵. سنگ نگاره مرد اسب سوار، قزاقستان.....
۳۹	شکل ۲-۵. سنگ نگاره های دوران سنگ، ارمنستان
۴۰	شکل ۳-۵. نقاشی داخل غار لاسکو.....
۴۴	شکل ۴-۵. نقاشی شکارگاه و بزهای کوهی، لرستان
۴۴	شکل ۵-۵. صخره نگاره های محوطه سنگستون، فلات مرکزی ایران
۴۷	شکل ۱-۶. نقشه موضع نگاری محل سنگ نگاره های جربت
۴۸	شکل ۲-۶. نقشه موضع نگاری محدوده پراکندگی سنگ نگاره‌ها
۴۹	شکل ۳-۶. عکس هوایی پراکندگی سنگ نگاره‌ها
۴۹	شکل ۴-۶. نمایی از تخته سنگ‌هایی که نقوش بر آنها قرار دارند.....

- شکل ۵-۶. ترسیم نقوش بر روی یکدیگر در دوره های مختلف زمانی ۵۰
- شکل ۶-۶. نقش بز با زنگار روشن ۵۱
- شکل ۶-۷. نقش بز با زنگار تیره ۵۱
- شکل ۶-۸. نقش بز با زنگار بسیار تیره ۵۲
- شکل ۶-۹. نمودار درصد حضور هر نوع نقش در کل مجموعه ۵۳
- شکل ۶-۱۰. نمودار درصد حضور هر نوع حیوان در کل مجموعه ۵۴
- شکل ۶-۱۱. نمونه‌هایی از نقش بز کوهی در سنگ نگاره های جریت ۵۵
- شکل ۶-۱۲. بز کوهی ۵۵
- شکل ۶-۱۳. آهو ۵۶
- شکل ۶-۱۴. نمونه‌هایی از نقش غزال در سنگ نگاره های جریت ۵۶
- شکل ۶-۱۵. نمونه‌هایی از نقش قوچ در سنگ نگاره های جریت ۵۷
- شکل ۶-۱۶. قوچ ۵۸
- شکل ۶-۱۷. اسب ۵۸
- شکل ۶-۱۸. نمونه های مختلف ترسیم اسب در سنگ نگاره های جریت ۵۹
- شکل ۶-۱۹. نمونه‌هایی از نقش مار در سنگ نگاره های جریت ۵۹
- شکل ۶-۲۰. نمونه‌هایی از نقش گرگ در سنگ نگاره های جریت ۶۰
- شکل ۶-۲۱. گرگ اوراسیایی ۰۶
- شکل ۶-۲۲. شتر دو کوهانه ۶۱
- شکل ۶-۲۳. نمونه‌هایی از روش‌های مختلف ترسیم شتر در سنگ نگاره های جریت ۶۲
- شکل ۶-۲۴. گوزن قرمز ۶۳
- شکل ۶-۲۵. نمونه های مختلف ترسیم گوزن در سنگ نگاره های جریت ۶۳
- شکل ۶-۲۶. یوزپلنگ آسیایی ۶۴
- شکل ۶-۲۷. نقش یوز پلنگ در سنگ نگاره های جریت ۶۴
- شکل ۶-۲۸. نمونه‌هایی از ترسیم حیوانات اهلی موجود بر سنگ نگاره های جریت ۶۵
- شکل ۶-۲۹. نمودار درصد ترسیم هر گونه از بز کوهی در کل گروه ۶۶

- شکل ۶-۳۰. گونه های مختلف بز کوهی در سنگ نگاره های جریت ۶۸
- شکل ۶-۳۱. نمودار درصد هر گونه غزال در کل گروه ۷۰
- شکل ۶-۳۲. گونه های مختلف آهو در سنگ نگاره های جریت ۷۱
- شکل ۶-۳۳. نمودار درصد هر گونه قوچ در کل گروه ۷۲
- شکل ۶-۳۴. گونه های مختلف قوچ در سنگ نگاره های جریت ۷۳
- شکل ۶-۳۵. نمونه هایی از روش ترسیم انسان سوارکار ۷۵
- شکل ۶-۳۶. نقش انسان در حال انجام مراسم آیینی ۷۶
- شکل ۶-۳۷. ترسیم انسان در موقعیت های گوناگون ۷۷
- شکل ۶-۳۸. نمونه های مختلف ترسیم پنجه دست در سنگ نگاره های جریت ۷۸
- شکل ۶-۳۹. نقش کفش یا ردپا ۷۸
- شکل ۶-۴۰. ترسیم انواع دایره با علامت به اضافه یا ضربدر ۷۹
- شکل ۶-۴۱. نمونه هایی از نقوش هندسی و نمادین ۸۰
- شکل ۶-۴۲. دیگر نشانه های موجود بر سطح صخره های جریت ۸۱
- شکل ۶-۴۳. نمونه هایی از کتیبه های کنده شده بر صخره های جریت ۸۱
- شکل ۶-۴۴. نمونه هایی از نقش ابزار و وسایل ۸۳
- شکل ۶-۴۵. نمونه هایی از نقوش با روش های مختلف ایجاد ۸۴
- شکل ۶-۴۶. نقوشی با روش های ایجاد متفاوت ۸۵
- شکل ۶-۴۷. صحنه ی شکار ۸۶
- شکل ۶-۴۸. صحنه ی پیکار ۸۷
- شکل ۶-۴۹. گروه سوارکار ۸۷
- شکل ۶-۵۰. گروه رقص ۸۸
- شکل ۶-۵۱. انسانی که یک بز را بالای سر نگهداشته است ۸۹
- شکل ۶-۵۲. یک گله ی حیوان ۸۹
- شکل ۷-۱. سنگ نگاره غار میر ملاس ۹۳
- شکل ۷-۲. نقاشی شکارگاه و بزهای کوهی در لرستان ۹۳

- شکل ۳-۷. تعدادی از تصاویر پناهگاه اصلی سونگون، ارسباران ۹۴
- شکل ۴-۷. صحنه شکار فوج کوهی، تپه شاه فیروز سیرجان ۹۴
- شکل ۵-۷. نقش پلنگ خالدار، تیمره ۹۵
- شکل ۶-۷. نقش شتر دوکوهانه با ساربان، تیمره ۹۵
- شکل ۷-۷. یک گونه‌ی قابل مقایسه‌ی بز کوهی در جربت و تیمره ۹۶
- شکل ۸-۷. نمونه‌ی ای از نقوش کتیبه‌ی ای در تیمره ۹۶
- شکل ۹-۷. نمونه‌هایی از نقش بز کوهی در سنگ نگاره‌های سراسر ایران ۹۷
- شکل ۱۰-۷. نمونه‌ی ای از سنگ نگاره‌های سراوان ۹۸
- شکل ۱۱-۷. مقایسه بز کوهی با بدن خطی در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان ۹۹
- شکل ۱۲-۷. مقایسه بز کوهی با بدن مثلثی در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان ۱۰۰
- شکل ۱۳-۷. مقایسه بز کوهی با بدن مستطیلی در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان ۱۰۰
- شکل ۱۴-۷. مقایسه نقش اسب در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان ۱۰۰
- شکل ۱۵-۷. مقایسه نقش شتر دو کوهانه در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان ۱۰۱
- شکل ۱۶-۷. مقایسه گونه‌های مختلف انسانی در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان ۱۰۲
- شکل ۱۷-۷. مقایسه نقوش نمادین در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان ۱۰۳
- شکل ۱۸-۷. مقایسه نقش ارابه در سنگ نگاره‌های جربت و بلوچستان ۱۰۳
- شکل ۱۹-۷. نقش جنگجوی غرب ایران در حال کشتن بز کوهی، سنگ نگاره‌های پاکستان ... ۱۰۴
- شکل ۲۰-۷. سنگ نگاره‌های دوران سنگ در ارمنستان ۱۰۵
- شکل ۲۱-۷. نقوش صخره‌ای جانوران در کول ژاباسی قزاقستان ۱۰۵
- شکل ۲۲-۷. سنگ نگاره‌های بدست آمده از تشیک تاش و قره‌انگور قزاقستان ۱۰۶
- شکل ۲۳-۷. نقشه کشورهای آسیای میانه ۱۰۷
- شکل ۲۴-۷. مقایسه‌ی نقوش انسانی در سنگ نگاره‌های جربت و آسیای میانه ۱۱۰
- شکل ۲۵-۷. مقایسه نقش اثر دست در سنگ نگاره‌های جربت و آسیای میانه ۱۱۱
- شکل ۲۶-۷. مقایسه نقش ارابه در سنگ نگاره‌های جربت و آسیای میانه ۱۱۲
- شکل ۸-۱. نقش پنجه‌ی دست مربوط به عصر مفرغ در جربت ۱۱۷

- شکل ۸-۲. نقش پنجه ی دست در کنار کتیبه های اسلامی جربت ۱۱۷
- شکل ۸-۳. نمونه ای از کتیبه های موجود بر صخره های جربت ۱۱۸
- شکل ۸-۴. نمونه ای از کتیبه های تاریخ دار جربت ۱۱۸
- شکل ۸-۵. نمونه ای از کتیبه های تاریخ دار مربوط به قرن حاضر ۱۱۹
- شکل ۸-۶. نقش هلی کوپتر در میان سنگ نگاره های جربت ۱۱۹
- شکل ۸-۷. سفال های به دست آمده از سایت رفته ۱۲۱
- شکل ۸-۸. صحنه ی پیکار، جربت ۱۲۲

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

به عقیده بسیاری از پژوهشگران «هنر صخره‌ای نمونه بارز یک هنر جهانی است که قدمت آن به اعماق تاریخ بشر بازمی‌گردد». هنر صخره‌ای دامنه‌ی وسیعی را در بر می‌گیرد که شامل همه‌ی کارهایی است که بر روی سنگ انجام شده و از آن برای انتقال پیام یا بیان مفهومی استفاده شده است. یکی از جلوه‌های هنر صخره‌ای در سنگ نگاره‌ها نمود یافته است و اغلب محققان این هنر را جزو مهم‌ترین شاخه‌های هنرهای تجسمی تلقی کرده‌اند، که نخستین جلوه‌های شناخته شده از حس زیباشناختی و طبع هنری اجداد انسان را در نقاط مختلف دنیا به نمایش می‌گذارد. پژوهش‌ها و بررسی‌های باستان‌شناختی تاکنون منجر به کشف مجموعه‌های بزرگی از هنر صخره‌ای، به ویژه سنگ نگاره‌ها در تمام قاره‌های دنیا شده که موضوع بحث مقالات و کتاب‌های مختلف بوده‌اند. شاید بتوان این سنگ نگاره‌ها را بستر به وجود آمدن حروف رمزی، خط، تبادل پیام، زبان، تاریخ، اسطوره‌ها، هنر و فرهنگ دانست و از طریق آن منظرهای گوناگون زندگی انسان‌های دوران کهن را مشاهده کرد و با «ترجمان» فرهنگ‌ها در اقلیم‌ها و زمان‌های مختلف آشنا شد.

ایران نیز جزو کشورهایی است که از نظر فراوانی هنرهای صخره‌ای، به ویژه سنگ نگاره‌ها، بسیار غنی است و مجموعه‌های بزرگ و ارزشمندی از این نوع هنر در سرتاسر این سرزمین پهن‌پیدا شده است. همه‌ی سنگ نگاره‌های جهان معمولاً به دو شکل کنده نگاره (Petroglyph) و یا رنگین نگاره (Pictograph) ایجاد شده‌اند که هر دو نمونه‌ی آن در سنگ نگاره‌های ایران قابل مشاهده است ولی کنده نگاره‌ها از نظر کمیت جایگاه بالاتری را دارا هستند. پژوهش حاضر به بررسی یکی از جایگاه‌های هنر سنگ نگاره در شمال شرق ایران می‌پردازد. همه‌ی این سنگ نگاره‌ها در استان خراسان شمالی و در نزدیکی شهرستان جاجرم، در ۹ کیلومتری غرب روستای جربت، در یک محوطه‌ی ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ متری پراکنده شده‌اند. در بررسی‌های انجام شده، در حدود ۱۰۰ تخته سنگ که تقریباً هزار کنده نگاره‌ی «قابل شناسایی» بر آن‌ها وجود داشت مشاهده شد. آنچه که این پایان نامه در صدد انجام آن است «تجزیه و تحلیل شمایل نگاری و سبک شناسی» این آثار می‌باشد. برای روشن‌تر شدن موضوع، لازم است راجع به بعضی از کلمات این عنوان توضیحاتی ارائه شود.

«شمایل نگاری (Iconography) اصطلاحی در تاریخ هنر که به بررسی و شناخت مفاهیم و موضوع‌های هنری اشاره دارد. پانفسکی، زاکسل، واربورگ روش این نوع بررسی را پیش نهادند. اینان تحول مضمون‌های

مورد استفاده‌ی هنرمندان را مورد مطالعه قرار دادند. در هر مورد، هدف آن بود که ارتباط میان ایده و تصویر تجزیه و تحلیل شود. از این رو شمایل نگاری کوششی است برای فهم عناصر مختلفی که در ساختن اثر هنری موثرند» (پاک‌باز، ۱۳۸۵: ۳۳۳). به طور کلی شمایل نگاری شاخه‌ای از تاریخ هنر است که کار مطالعه، توصیف و تفسیر تصاویر را بر عهده دارد. در این پروژه نیز این کارکرد صادق است و در واقع مهم‌ترین بخش را در بر می‌گیرد. سنگ نگاره‌های مورد مطالعه طی بررسی‌های میدانی اولیه شناسایی و سپس به وسیله‌ی طراحی ثبت و در مرحله‌ی بعد به وسیله‌ی نرم افزارهای کامپیوتری بازسازی و ویرایش شدند. پس از این مرحله تحلیل شمایل نگاری آثار به صورت جامع آغاز شد. این کار به وسیله‌ی طبقه بندی و دسته بندی نقوش بر اساس موضوع و بعد از آن به صورت گروه‌های کوچک‌تر در قسمت گونه شناسی انجام می‌شود.

اصطلاح «سبک» اشاره به شباهت آثار هنری به یکدیگر دارد. «سبک خصلت‌های صوری و ساختاری شاخص و متمایز در یک اثر هنری یا گروهی از آثار هنری است. لازم است که این ویژگی‌ها از پیوندی درونی و ارتباطی اندام‌وار برخوردار باشند؛ یا به سخن دیگر، باید نشانه‌های بیان یک واحد کامل را عرضه بدارند. هر سبک، در اساس خود، نشانی از دوره‌ی تاریخی معین و یا مردمی معین دارد. با این حال، اصطلاحاتی چون «کلاسیک»، «ارگانیک»، «انتزاعی»، و غیره- که غالباً به عنوان سبک به کار برده می‌شوند- مشمول این حکم کلی که هر سبک به زمان و مکان معینی بستگی دارد، نیستند. گاه، اصطلاح سبک را در مورد سیاق اجرای اثر هنری- در برابر موضوع و یا نحوه‌ی سازمان بندی آن- به کار می‌برند، که با اسلوب اشتباه می‌شود» (همان، ۲۹۸). در مورد این پروژه «سبک» به روش‌های مختلف ایجاد نگاره‌ها اشاره دارد که خود گروه‌هایی را تشکیل داده‌اند که مجموعه‌ای از نقوش را در بر می‌گیرد. این روش‌ها شامل انواع تکنیک‌های ایجاد و همچنین سبک‌های مختلف تصویر کردن موضوعات است.

این پایان نامه در هشت فصل تدوین شده است. در فصل اول به کلیات تحقیق شامل طرح مسئله، بیان فرضیات و اهداف تحقیق پرداخته می‌شود. فصل دوم شامل معرفی موقعیت جغرافیایی منطقه‌ی مورد بحث اعم از جغرافیای طبیعی، سیاسی، تاریخی و انسانی و اقلیم می‌باشد و نگاهی اجمالی نیز به وضعیت زمین شناسی منطقه در سه دوره پالئوژئیک، مزوزوئیک و سنوزوئیک دارد. در فصل سوم مراحل مختلف روش انجام این پروژه از برداشت نقوش در میدان تحقیق تا تدوین نهایی و همچنین مشکلات آن شرح داده می‌شود. پس از آن در فصل چهارم نگاهی اجمالی به پیشینه‌ی پژوهش‌های باستان شناسی در استان خراسان شمالی خواهیم داشت. فصل پنجم مدخل اصلی این پایان نامه است و به صورت کلی به معرفی مفهوم هنر صخره‌ای و سپس

پیشینه‌ی پژوهشی این هنر و پراکندگی آن در سطح ایران می‌پردازد. فصل ششم به تفصیل کلیه‌ی داده‌های تحقیق را مورد مطالعه قرار می‌دهد و سنگ نگاره‌ها را طبقه‌بندی می‌نماید و هر گروه نقش را بررسی می‌کند و بعد از آن این بررسی‌ها در فصل هفتم برای مطالعه‌ی تطبیقی نقوش با سایر مناطق ایران و بعضی از مکان‌های هنر صخره‌ای آسیای مرکزی به کار می‌رود. در فصل هشتم کلیه داده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و نهایتاً به پرسش‌های تحقیق پاسخ داده می‌شود.

۱-۲- طرح مسئله

بیشتر پژوهشگران، هنرهای صخره‌ای و به ویژه سنگ نگاره‌ها را به مردمان پیش از تاریخ نسبت می‌دهند؛ در حالی که مطالعات جدیدتر نشان می‌دهد بسیاری از این نقوش به ادوار تاریخی و اسلامی و حتی دوره‌های متأخر تعلق دارند. شواهد مردم نگاری نشان می‌دهد این هنر پویا حتی امروزه نیز به پایان عمر خود نرسیده و در مقیاسی بسیار کوچک‌تر از قبل، همچنان به حیات خود ادامه می‌دهد.

خراسان شمالی از جمله مکان‌هایی است که تا کنون چندین مجموعه‌ی هنر صخره‌ای در آن شناسایی شده است: سنگ نگاره‌های جربت (جاجرم)، سنگ نگاره‌های روستای قوچ قلعه (بجنورد)، رنگین نگاره‌های روستای باش محله و زینه کانلو (فاروج) و رنگین نگاره‌های پناهگاه صخره‌ای نرگس‌لوی علیا (بجنورد). در این میان مجموعه سنگ نگاره‌های جربت چه از نظر کمیت و کیفیت نقوش و چه از نظر عمق گاه نگارانه و دربرداشتن مجموعه‌ی بزرگی از نگاره‌های باستانی، دست کم از عصر مفرغ تا دوره‌ی اسلامی، در بین سنگ نگاره‌های ایران جایگاه ویژه‌ای دارد.

۱-۳- پیشینه‌ی تحقیق

برخی از سنگ نگاره‌های جربت در بررسی باستان شناسی خراسان شمالی در سال ۱۳۸۶ توسط علی اکبر وحدتی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. وی صرفاً به شناسایی و معرفی مجموعه‌های هنر صخره‌ای شمال خراسان پرداخته است و در این مورد تنها گزارش منتشره از سوی ایشان کتاب بوم‌های سنگی می‌باشد که در سال ۱۳۸۹ به چاپ رسیده است. پایان نامه حاضر نخستین پژوهش علمی در این زمینه محسوب می‌گردد. مطالعه‌ی این مجموعه از آن جهت اهمیت دارد که این آثار در منطقه‌ای قرار گرفته‌اند که از دوره‌های پیش از تاریخ تا دوره‌ی اسلامی همواره به عنوان یک گذرگاه راهبردی برای ارتباط بین شرق و غرب مورد توجه بوده و از کوچ اقوام هندو - ایرانی در نیمه‌ی هزاره‌ی دوم گرفته تا حرکت اقوام پارتی در میانه‌ی دوره‌ی تاریخی و سپس هجوم اقوام مغول در دوره‌ی اسلامی از همین گذرگاه انجام شده است. از همین رو، مطالعه‌ی هنر صخره‌ای خراسان شمالی می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در باب شکل‌گیری، تحول و کارکرد هنر صخره‌ای در اختیار پژوهشگران دوره‌های مختلف فرهنگی قرار دهد.

۱-۴- روش تحقیق و گردآوری اطلاعات

گردآوری اطلاعات در این تحقیق به دو روش میدانی و کتابخانه‌ای (اسنادی) بوده است. در روش میدانی، کلیه سنگ نگاره‌های جربت با بررسی میدانی و پیمایش در منطقه مورد نظر و با یاری جستن از اطلاعات

مردمی و محلی شناسایی و سپس از طریق طراحی از روی نقوش مستند نگاری شد. مبنای تحقیق در روش دوم بر گردآوری اطلاعات مورد نیاز از کتابخانه‌ها و مراکز پژوهشی و تحقیقاتی استوار است. بدین صورت که کلیه اطلاعات و منابع مورد نیاز برای نگارش فصول جغرافیای طبیعی، وضعیت تاریخی منطقه در گذشته، مردم نگاری و همچنین دیگر پژوهش‌هایی که در رابطه با بررسی سنگ نگاره‌ها در مناطق هم‌جوار منطقه مورد مطالعه صورت گرفته، فیش برداری شده‌اند. تحقیق حاضر بر اساس هدف از نوع تحقیقات بنیادی و بر اساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات تاریخی و توصیفی است.

۱-۵- پرسش‌های تحقیق

پژوهش حاضر که در واقع نخستین کار علمی و آکادمیک در بررسی سنگ نگاره‌های جریت به شمار می‌رود، می‌کوشد تا ضمن یک کار میدانی در منطقه جریت و شناسایی و تجزیه و تحلیل سنگ نگاره‌های آن به پرسش‌های زیر به صورت مبسوط پاسخ دهد:

- ۱- سنگ نگاره‌های منطقه‌ی جریت از نظر زمانی به چه دوره‌ای تعلق دارند؟
- ۲- سنگ نگاره‌های جریت با سنگ نگاره‌های کدام مناطق و نواحی قابل مقایسه است؟
- ۳- سنت‌های شمایل نگاری سنگ نگاره‌های منطقه خراسان شمالی در جریت بر چه اساسی استوار است؟

۱-۶- فرضیات

متناسب با سؤالات عنوان شده می‌توان فرضیات زیر را مطرح نمود:

۱- سنگ نگاره‌های جریت از نظر زمانی متعلق به یک دوره طولانی مدت، از پیش از تاریخ تا عصر حاضر است.

به نظر می‌رسد که کار ایجاد این سنگ نگاره‌ها مانند سنتی دیرینه یا همچنان در این منطقه ادامه دارد و مردم محلی از روی نقوشی که اجداد آن‌ها در زمان‌های دور پدید آورده‌اند تقلید می‌کنند، گاهی نیز نقوشی با موضوعات جدیدتر به آن‌ها اضافه می‌نمایند.

۲- سنگ نگاره‌های جریت از نظر موضوع، سبک و نوع نقوش با سنگ نگاره‌های آسیای مرکزی و برخی نواحی داخل ایران مانند بلوچستان، قابل مقایسه می‌باشند.

اشتراکات و مشابهت‌های فراوانی در سنگ نگاره‌های سراسر جهان می‌توان یافت که گاهی به طور اتفاقی و گاهی برگرفته از نوعی فرهنگ مشترک می‌باشند. در مورد سنگ نگاره‌های جریت در یک نگاه به نقوشی بر

می‌خوریم که در سنگ نگاره های مناطق مختلف ایران نظیر بلوچستان و هم چنین آسیای مرکزی نیز دیده می‌شوند و به نظر می‌رسد این مشابهت فراتر از یک تصادف و برآمده از تفکری یکسان است.

۳- تمام نقوش ایجاد شده در جربت برگرفته از نوعی فرهنگ شکارگری و چوپانی و در ارتباط مستقیم با طبیعت است.

در همان نگاه اول سیطره‌ی مستقیم طبیعت بر روی سنگ نگاره های جربت آشکار می‌شود. وجود حیوانات اهلی در بین نقوش و هم چنین نقش سگ نشان از زندگی دامداری و چوپانی دارد. از طرفی استفاده از ابزارهای مختلف شکار نظیر شمشیر، نیزه، تیر و کمان و تفنگ نیز روح شکارگری حاکم بر آثار را نمایان می‌کند.

۱-۷- اهداف تحقیق

این تحقیق علاوه بر افزایش و تکمیل اطلاعات هنری و باستان شناسی در باره سنگ نگاره‌ها، به تکمیل اطلاعات باستان شناسی و هنری در مورد شمال شرق ایران که در سال‌های اخیر جایگاه و اهمیت خود را در باستان شناسی ایران بیش از پیش پیدا کرده است، نیز می‌پردازد. علاوه بر این، این تحقیق می‌تواند در درک چگونگی ارتباطات فرهنگ‌های این منطقه از ایران با سایر سرزمین‌ها و همچنین فرهنگ‌های کشورهای همسایه سودمند واقع شود. به طور کلی این پروژه سه هدف مشخص را دنبال می‌کند:

۱- مطالعه انفرادی و جمعی این سنگ نگاره‌ها از نظر شیوه و سبک ایجاد، محل ایجاد، نوع نقش و صحنه‌های هر یک از آن‌ها.

۲- پی بردن به رابطه بین نوع نقوش با فرهنگ‌های موجود در منطقه و همچنین محیط جغرافیایی و شیوه معیشت ساکنان آن.

۳- مقایسه این سنگ نگاره‌ها با سنگ نگاره‌های شناسایی شده در دیگر نقاط ایران و همچنین با نمونه‌های خارج از ایران به منظور تشخیص نوع ارتباط و مشابهت‌های زندگی ساکنان این منطقه با دیگر مناطق هم‌جوار خود.